

Mécsvilággal a politika útvesztőjében

Amikor választunk és döntünk az egyik lehetőség mellett a másik vagy a többi ellenében, egyszersmind saját magunkról, önnön sorsunk felől is határozunk. S mivel nem légüres térben, hanem közösségben, társadalomban élünk, anélkül, hogy akarnánk vagy tudnánk róla, beleszólunk mások sorsának alakulásába is. Nagyritkán, nagyon kevesen, egy mákszemnyit, közvetve tán még a történelemébe is.

Az ember rendszerint önnön érdekei szerint haladva cselekszik, fejt ki tevékenységét. A saját érdekeink érvényesítését célzó választásaink gyakran találkoznak a másokéival. Ha a felek célkitűzései ellentétesek, a kollíziók (összeütközések) kölcsönösen gyengítik a szándékokat, a törekvések valóra válását, de akár ki is olthatják egymást. Ám ha a másokéival közös érdekek motiválnak, mozgatnak bennünket, ha céljaink közeliak vagy azonosak, meghatványozód(hat)nak a szándékok megvalósulásának az esélyei.

Alább felvetünk néhány olyan kérdést, gondolatot, amin érdemes eltöprengeni, sőt...

A kisebb-nagyobb horderejű *politikai* döntések, következményeikben, sajátos *erkölcsi* tartalommal bírnak. Egy jelentős közéleti személyiség váratlan visszavonulása a nagynyilvánosságtól, egy háború kirobbantása, egy jó vagy rossz békekötés, egy az ország gazdasági életét erősen befolyásoló döntés..., nos, az ilyen jellegű politikai tettek erkölcsileg egyáltalán nem lehetnek semlegesek. Rendszerint nem is maradunk közömbösek irántuk.

A politikai tettek erkölcsi tartalma, azok konzekvenciái óhatatlanul felvetik a *felelősség* kérdését, ami az erkölcs univerzumának és a róla való töprengéseknek egyik igen fontos, ha nem épp a leglényegesebb szegmense.

Erkölcs és politika hallatlanul bonyolult és mindenkor vitatott összefüggése, kényszerű kapcsolatuk sok – nem egyszer ilyenszerű paradox – kérdést vet fel:

ANISZI KÁLMÁN (1939) József Attila-díjas író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarakacucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* külső főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Az út bennünk van* (válogatott novellák, 2024).

Vajon az, ami politikailag helyes egyszersmind erkölcsileg jó is? És ha politikailag helytelen, ugyanakkor erkölcsileg rossz is, elmarasztalendő, elítélendő? Milyen mértékben vehető figyelembe a politikai helyesség vagy helytelenség elve egy tett erkölcsi mérlegelésénél és megítélésénél? Milyen magatartást tanúsítsunk a politikusok szándékával, és melyet tetteik következményeivel szemben? Egyáltalán létez(het)nek-e kollektív bűnök? És hogyha vannak, hogyan, mi módon keletkeznek? Illetve ha nincsenek, miért nem lehetségesek? Felelős-e az egyén az esetleges kollektív bűnökért? Lehet-e ellentmondás a politikailag helyes és erkölcsileg jó között?...

Arisztotelész (i. e. 384–322) úgy tartotta, hogy az államnak etikai, az erkölcsnek pedig politikai célja van. Az állam célja a közjó megvalósítása, az erkölcsé pedig jó állampolgárok nevelése. Helyes az a politika, amely lehetővé teszi az erkölcsi jó általánossá válását; az általánossá vált erkölcsi jó pedig lehetővé teszi a helyes politikát. Ezek olyan sarkigazságok, amelyekhez a politikusoknak mindenkor tartaniuk kéne magukat. Tartaniuk kellene és illene, de általában vagy nem, vagy csak tessék-lássék igazodnak hozzájuk.

Már a cézárizmus korában hasadás mutatkozott politika és erkölcs között, amiért a politikát okolták. A politika a rossz, mondták a filozófusok (epikureusok, sztoikusok), és hátat fordítottak neki. Ezzel aztán „elintéztnek” is tekintették a dolgot. A politika és az erkölcs antinómiái (ellentmondásai) az újkorban jelentkeztek először markánsan (N. Machiavelli, 1469–1527) a kialakuló polgári társadalom viszonyainak mélyülő belső ellentmondásai miatt.

Milyen cselekedetre mondjuk azt, hogy politikailag helyes? Nyilván az olyanra, amely következményeiben előre viszi az egyéneket, a közösségeket, a nemzeteket, közvetve pedig a társadalom fejlődését, magyarul: a haladás, az emberiesülés szolgálatában áll. Egy politikai tett annál jelentősebb, mennél szélesebb, átfogóbb közösségek helyzetén javít. Mivel a cselekedetek politikai vonatkozásai társadalmi következményeikben nyilvánulnak meg, a szándékok itt csak kevésbé játszhatnak szerepet. Kossuth, Széchenyi, Deák vagy Napóleon történelmi szerepét, személyiségük súlyát sokkal inkább tetteik, semmint szándékaik alapján ítéli meg az utókor.

Jóllehet a politika következményre vonatkoztatott, ám mint minden cselekedetet, a politikait is megelőzi valamilyen elképzelés. De mivel más a politika természete és megint más az erkölcsé, a politikai tett előtti latolgatás nem esik egybe a cselekvés előtti erkölcsi mérlegeléssel. A politikai fontolgatás számára az a legfontosabb, hogy a lehető legrövidebb idő alatt felismerje, mely lehetőségek visznek leggyorsabban a kitűzött célhoz, milyen út ígérkezik a legrövidebbnek. Sztálinnak aligha voltak lelkiismeret-furdalásai a második világégés során elesett sokmillió szovjet katona miatt. Egész politikusi mivoltát világhatalmi ambíciói mozgatták, minden egyebet ennek rendelt alá. Számára egyedül a végső cél volt a fontos, az eszközökben nem válogatott.

Az erkölcs viszont merőben másra figyelmez. Őt legfőképpen az a megválaszolendő kérdés foglalkoztatja, mi a legemberibb, melyik változat követel legkevesebb áldozatot, szenvedést az emberektől.

Nemcsak a cselekvés, az elképzelés is lehet politikailag helyes: ha egyértelmű, hogy korrekt, emberileg-erkölcsileg érvényes tett követi. Ha bizonyosra vehető, hogy az elgondolás helyes következményben fog testet öltetni.

Ám ha az eredményben testet öltő cselekvés később mégis helytelennek bizonyul, óhatatlanul visszahat az elképzelésre, amit utólag tévesnek, rossznak kell minősíteni, és helyesbíteni. Feltéve, hogy még lehetséges. Tudjuk, hisz megszenvetdük, az egyenlőséget, szabadságot és más alapvető emberi értékeket fennen hirdető szocializmus, kommunizmus eszméje olyan emberellenes groteszk gyakorlattá fajult, hogy az tökéletesen hiteltelenítette a követendőnek hirdetett homályos, zagyva ideát. A rendszer egésze annyira torz, emberidegen volt, hogy a megreformálására tett mindenféle kísérlet teljesen hiábavalónak bizonyult. A szovjet típusú totalitarizmustól csak a birodalom teljes összeomlása révén szabadulhatott meg az emberiség.

Noha múlt időben beszélünk róla, ez a folyamat még nem ért véget. A nagy cezúra a makro-, vagyis a dologi világban úgy-ahogy megtörtént ugyan, viszont a kóros mentalitások, veszedelmes vírusként, továbbra is fertőznek, hatnak. Vissza kell szorulniuk a vírust hordozóknak (egyének, érdekcsoportok, pártok...) ahhoz, hogy a társadalom megtisztuljon, és – megszabadulva a súlyos nyavalyáktól – elindulhasson egy (remélhetőleg) emberibb jövő felé.

Amint fennebb már jeleztük, az erkölcsi mérlegelés természete fordítottja a politikainak. Politikai mérlegelésnél a külső körülmények, az úgynevezett objektív feltételek vannak túlsúlyban, erkölcsi fontolgatáskor viszont a belső tényezők, az emberi igények, a morális követelmények jutnak, hangsúlyosan, szóhoz.

Az erkölcs illetően habitusa összhangban áll azzal a princípiummal, amely szerint minél kevesebb ember életét érinti valamely politikai tett, annál nagyobb súllyal esik latba a szándék az erkölcsi ítéletben. És fordítva: mennél több ember sorsát érinti valamely politikai döntés következménye, annál inkább az okozat játszik szerepet a tett erkölcsi értékelésében. A következményt leg súlyosabban a legexponáltabb személyiségeknél, mindenekelőtt a vezető politikusoknál veszik figyelembe, ami természetes is, hisz ők azok, akik a milliók életét befolyásoló tömegek sorsát meghatározó döntéseket hoznak.

Bonyolítja a helyzetet az a körülmény, hogy a közemberek gyakorlatában általában nem válik külön a politikai és a morális mérlegelés. Amikor valamit tenni készülnek, tettük erkölcsi és politikai tartalmát együtt és egyszerre mérik fel.

Eltérő történelmi helyzetekben a politikai és az erkölcsi tényező szerepe ingadozhat ugyan, de ez sohase mehet(ne) el az egyik, az erkölcsi oldal elvetéséig. Mindazáltal a történelmi tapasztalat szerint, ha a helyzet, vagyis az egyéni, a csoport- és/vagy a pártérdekek úgy kívánják, bizony akadnak olyan döntési helyzetben levő politikusok, akik az erkölcs ellensúlyozó szerepét vagy erősen lecsökkentik, vagy egyszerűen semmibe veszik, kiiktatják. És mivel a kommunikáció itt – de nemcsak a diktatúrákban, hanem az ilyen-olyan (manipulált)

demokráciákban is – többnyire egyirányú, nemigen kerül sor se számonkérésre, se utólagos „szerecsenmosdatásra”.

Mindent egybevetve: valamely politikai tett erkölcsi értéke legfőképpen attól függ, mennyire volt képes a politikus megtalálni azt a „közép”-et, amelyben a politikailag többé-kevésbé helyes tett úgy hajtható végre, hogy az csak kis mértékben – eszményi esetben egyáltalán nem – csorbítja a moralitást, az erkölcsi követelményeket.

Egy tett erkölcsi és politikai tartalma között ellentét jöhet létre több vonatkozásban is. Mindenekelőtt olyankor, amikor a politikai cél eleve nem lehet erkölcsi cél tárgya. (A náci politikusok között többen lehettek jól felkészültek, hozzáértők, de politikájuk teljességgel szemben állt az erkölccsel.)

Diszharmoniót szül, ha a politikai cél erkölcsi cél tárgya is, ám eszközei olyan mértékben ellentmondanak az egyetemes erkölcsi normáknak és értékeknek, hogy a cél elveszíti erkölcsi tartalmát. Az alig letűnt totalitárius diktatúra eleve kudarcra ítélte a szocialista eszme valóra váltását azáltal, hogy a politikai hatalom a társadalom zömét pusztá eszköznek tekintette, használta, és feláldozta egy hamis díszekkel teleagatott ködös holnap oltárán.

Erkölc és politika között teljes az összhang, ha valaki azért vesz részt egy igazságos küzdelemben, mert azt helyesnek és jogosnak ítéli. Ellentmondás akkor keletkezik közöttük, hogyha valaki személyes előnyökért vagy olyan más szándékkal vesz részt a sikeresnek ígérkező küzdelemben, amely összeegyeztethetetlen az erkölccsel. (Románia nem valamilyen isteni megvilágosodás révén ugrott ki a szövetséges hatalmak táborából, állt át és vonult előre a szovjetek oldalán a második világháború vége felé, hanem abból a gyakorlati megfontolásból, hogy így cselekedve nagy valószínűséggel megkaparinthatja Erdélyt. Ami be is vált neki.)

A kitűzött cél morálisan jó, ám politikailag helytelen, ha az se a jelenben, se a jövőben nem érhető el, magyarul: ha sohase valósítható meg. Többnyire a nagy álmodozók szoktak ilyen hibákba esni. Platón Szicília szigetén remélte létrehozhatni eszményi államát. Az álom-állam életre hívására tett kísérlete azonban csakhamar meghiúsult, és a filozófust csak uralkodó barátjának hajója, a kedvező szél és a gyors evezőcsapások mentették meg a biztos haláltól. J.-J. Rousseau úgy vélte, hogy az emberiség egy még civilizálatlan területen (Korzika szigetén) a természettel való ősi, közvetlen kapcsolatának visszaállításával küzdhetné le a civilizáció erkölcsi romlottságát. Bár a filozófus elképzelése erkölcsileg nem kifogásolható, valóra váltása képtelenség volt, hisz az emberek önszántukból sohase (lesznek) hajlandók lemondani kényelmükről, a civilizációs vívmányokról.

Általában tragédiába torkollik a kísérlet, ha a helyes morális cél idő előtti vagy nem megfelelő politika által kísérelik meg megvalósítani (Gondoljunk a Thomas Münzer és a Dózsa György vezette parasztfelkelésekre). Mindazáltal a történelmet, amely tragédiák súlya alatt nyög, nemcsak a jó politikusok tervei és tettei élesztik és lendítik előre, hanem az egyénileg sikertelenek, a tragikusan elbukottak,

a csak közvetett következményeikben eredményesek vére is. A Rákóczi-féle szabadságharc, az 1848–49-es és az '56-os forradalom és szabadságharc felejthetetlen hősei személyes tetteikkel maradandó példát állítottak a kései utódok elé azáltal, hogy a végsőkig menve szolgálták a nemzet szabadságának és az ország függetlenségének magasztos eszméjét. S bár a durva túlerő a szabadságharcosok kicsiny seregeit leverte, küzdelmük, közvetve, mégis győzedelmeskedett. Hisz a leverett forradalmakat és szabadságharcokat követően sem Magyarországot, sem a térség más népeit többé már nem lehetett a régi eszközökkel, zsarnoki módon irányítani.

Elég gyakran hallani olyasmit, hogy ez vagy az a közéleti ember, főleg politikus bemocskolta a kezét. Jóllehet a megjegyzés az esetek zömében indokolt és jogos, felmerül a kérdés: létezik-e teljesen tiszta közéleti tevékenység? Úgy gondoljuk, erre a kérdésre se kategorikus igent, se határozott nemet nem lehet és nem is szabad rögvést rávágni. Közelebb vihet a megoldáshoz, ha különbséget teszünk az általában vett közéleti tevékenység és a szűkebben értelmezett politikai cselekvés között. És ha görcső alá vesszük a vezetők (fentiek) és a vezetettek (lentiek) társadalmi tevékenységét, továbbá a népért a néppel, a népért a nép nélkül, a néppel a nép ellen, illetve a nép nélkül a nép ellen vitt politikai gyakorlatok közti különbségeket. Csakis ezek függvényében és a tények alapos ismeretében ítélnél meg viszonylagos biztonsággal a tiszta kezek kérdése. Egyébként erről Kosztolányinak az volt a véleménye, hogy aki rálép a történelem küzdőporondjára, nem maradhat makulátlan. Valóban: az élet nem laboratórium...

Egyes politikusok, de az egyszerű emberek is legtöbbször a szükségszerűségekre hivatkozva szokták mentegetni esetleges bűneiket. Amire annál is könnyebb hivatkozni, mivel a jelenben nagyon nehéz, szinte lehetetlen pontosan lemérni, mi az, ami valóban szükségszerű, elháríthatatlan. Ezért az a körülmény, hogy a tett következménye előre nem tudható pontosan, elkerülhetetlenné és szükségessé teszi minden politika erkölcsi vizsgálatát. Igenis, minden politikai gyakorlat erkölcsi bírálatnak vethető és vetendő alá. Bármilyen, még a leghelyesebb politikával szemben is helye van az erkölcsi vizsgálatnak, bírálatnak, mert az mindig rámutathat azokra a helyekre és mozzanatokra, ahol szükségtelen immoralitás történt.

A közéleti ember, mindenekelőtt a politikus nem tud mindig tiszta maradni. Nem feltétlenül önhibájából, hanem sokszor azért, mert vannak olyan történelmi helyzetek, amikor csakis több rossz, több bűn között választhat. Mi a helyes emberi magatartás ilyenkor? Mit tegyünk, ha csak bűnök között választhatunk? Lehet-e a bűnt választani úgy, hogy az ember mégis jó és igaz maradjon? Közel-múltunk történelme bőséggel szolgál ilyen esetekkel, példákkal. Miért tagadnánk, hogy a szocializmus idején is létezett és működött egy úgynevezett belső ellenzék. Voltak olyan egyének, igaz nagyon kevesen, akik az elnyomó gépezet részeiként színleg a hatalom emberei voltak, valójában azonban minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy ne a diktatúrát szolgálják, hanem a kisemberek ügyét, az alapvető nemzeti érdekeket mozdítsák elő.

Általános érvénnyel itt pusztán annyi mondható, hogy csak a leghelyesebb politika érdekében és csakis az abszolút szükségés immoralitást szabad magunkra vennünk. De ki dönti el, mi az, ami elkerülhetetlen, feltétlen, szükségés? Ezt senki se teszi meg helyettünk, nekünk magunknak kell megtennünk.

Vajon bűnös-e az az ember, aki a helyes célhoz szükséges immoralitást magára vette, vagy két bűn között a kisebbet választotta? És fordítva: ártatlan-e az az egyén, aki erkölcsi tisztasága megvédése szándékával tartózkodott minden olyan zavarosnak tűnő tevékenységtől, amely az összesség számára hasznos volt? Paradox, de nem minden bűnt elkövető ember bűnös is egyszersmind. Amennyiben a társadalmi tevékenység politikailag is és erkölcsileg is helyes, és a következmény mértéke, nagysága, a pozitív eredmény ezt indokolttá teszi, az elkerülhetetlen bűn elkövetője nem válik bűnössé. Százados tapasztalatok tanúsága szerint, ha valaki tettevel egy társadalom szélesebb (vagy kisebb) közössége számára nagy hasznot tud hajtani, olyat, amit később a történelem igazol, ám tette immoralitást is tartalmaz, joga van a bűnt választani, sőt akár kötelessége is lehet megtenni. Ott, ahol csak a nagyobb és a kisebb bűn között lehet választani, az embernek joga van a kisebbik bűn mellett dönteni. Bűnt választ, de csak azért, hogy elkerülje a még nagyobbat. Nem választani, tartózkodni a választástól pedig azért nem szabad, mert a nem választás is választást jelent. IV. Henrik végignézte Szent Bertalan éjszakáján barátai kivégzését, áttért a katolikus hitre, kétszínűsködött, komédiázott. Ha ezek közül egyet nem tesz meg, életét veszti. Neki pedig életben kellett maradni, hogy megmentse országát a vallásháborúk szörnyűségeitől. Ám mihelyt a bűn nem szükségészerű, a bűn elkövetése az elkövetőt bűnössé teszi (hadifoglyok kivégzése).

Adódhatnak olyan helyzetek, amikor a politikusnak az időleges vagy végleges visszavonulás mellett kell dönteni, mert mind az exponált személyiségre, mind a közösségre nézve ez az üdvösebb, igazságosabb és eredményekkel kecsegtetőbb (lásd id. Wesselényi Miklós, Deák Ferenc vagy Szabó Dezső példáit).

Olyankor viszont, amikor a politikai tevékenységtől való tudatos visszavonulás motívuma nem morális, hanem anyagi természetű – ilyennek tekinthető a rendszerváltoztatás utáni úgynevezett spontán privatizálás révén tetemes vagyonra szert tett több (volt) politikus és a letűnt hatalom holdudvarában nyüzsgő zsákmányszerzők hada –, vagy más jellegű önzés rejlik mögötte, a politikai porondról való sunyi kihátrálás, vagy a közéletből való „észrevétlen” visszavonulás, „angolos” lelépés erkölcsileg igazolhatatlan.

Tisztán egyéni bűn a politikai tevékenység birodalmában nincs, mert azt a politikus nem egyedül követi el. Mindig vannak végrehajtók, közvetítők, fejbőlintők, a végrehajtásnak is vannak figyelői, csendes bűnrészesei.

Hasonlóképpen nincs tisztán kollektív bűn sem, mert a bűnben mindig megmarad az egyéni elhatározás és végrehajtás bizonyos minimuma. Csak helyzetek vannak és fokozatok. A megkülönböztetés mégsem értelmetlen, fölösleges. Egyéni bűnt az követ el, aki maga követi el a bűnt is, és maga teremti a bűn körülményeit is. Kollektív bűnt pedig az, akinek a bűn szituációját mások teremtették,

ő csupán végrehajtó, és – mint egy nagyobb tömeg tagja – úgy cselekszik, mint a tömeg általában.

Minél nagyobb az ember szabadsága (autonómiája), annál egyénibb a bűne. Minél kisebb a lehetősége az alternatívák közötti választásra, mennél inkább mások teremtik, hozzák létre számára a bűn helyzetét, annál inkább kollektív maga a bűn (a náci katona, illetve a náci tiszt helyzete).

Újból és újból felmerül a kérdés, terheli-e felelősség azokat a végrehajtókat, akik csupán kollektív bűnöket követtek el? Elvben nem, bár nincs abszolút autonómiahiány. Mégis ott, ahol az egyéni bűnrész viszonylag csekély, a „kollektív” bűnben részt vevő személy nem mondható bűnösnek, és az elkövetett bűnért nem vonható felelősségre.

Summázat: A politika hivatása, hogy a hatalom gyakorlásával biztosítsa a társadalmi struktúra működését a maximális társadalmi és egyéni fejlődés érdekében (apropó: Arisztotelész!). Ez viszont megköveteli, hogy az egyének társadalmi tevékenysége békés-összehangolt legyen. Ámde ott, ahol ellenérdekelt erők feszülnek egymásnak – és mikor nem feszülnek!? –, nem beszélhetünk a politikum és az etikum összhangjáról, sőt annak még a lehetőségéről sem, mert az uralkodó erkölcs az uralkodó társadalmi erők erkölce, azé a hatalmi csoporté vagy szövetségé, amely mindent elkövet azért, hogy a nagy tömeg előtt „igazolja” saját törekvéseinek morális jellegét, tartalmát.

Amióta az ember társadalomban él, azóta a politika és az erkölcs kapcsolata lényegében összhanghiányban szenved. De mivel Istennek ez a teremtménye csakis társadalomban élhet, és az ember mindig is politizálni fog, politikum és etikum viszonyát alapvetően mindenkor valamilyen diszharmonia fogja jellemezni. Mert más az egyik ember és megint más a másik alaptermészete. Az erkölcs szeme előtt mindenhol a következő idea lebeg: milyen kell, hogy legyen egy társadalmi berendezkedés ahhoz, hogy – amint Tamási Áron olyan szépen megfogalmazta – otthon legyünk abban a világban, amelyben élünk adatott?

Elismerve és hirdetve, hogy politika és politika között óriási különbségek lehetnek, vannak, minden politikát – orientációtól függetlenül – legfőképpen a hatalom megszerzése és megőrzése foglalkoztatja, hogy aztán hirdetett elvei szerint cselekedhessen. Mindegyik irányzat minden egyebet ennek rendel alá. Ezért kell – a jobbitás szándékával – konokul, kitartással, ám szívünkben a siker reményével, feszegetni – ha lehet menten romba dönteni – a fel-felbukkanó kisebb-nagyobb érdeképitmények eresztékeit még a legjobb politikai gyakorlatban is.